

A comparative study of contract simulation in Iranian and French law

 Abbas Ghasemi hamed

Professor of Faculty of Law at Shahid Beheshti University, Tehran, Iran
Dr.gh.hamed@gmail.com

 siamak Pakbaz

PhD student in private law at Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
Pakbaz.sbu@gmail.com

Received: 2025-07-05

Accepted: 2025-07-25

Abstract

Contract simulation is an operation by which the co-contracting parties hide from third parties, either a part or the integrity of their true agreement. In the operation of simulation, there are two conflicting contracts: an apparent contract that originates from the simulated volition of the parties and a counter-letter that is the result of their internal volition. In fact, simulation of contract is caused by a deliberate conflict between the simulated volition and the internal volition of the parties to a contract. Amendments to the French law of obligations, 2016 address this issue in articles 1201 and 1202. However, simulation of contract has not yet been recognized in Iranian law and despite the existence of numerous examples of it in practice, neither in civil law nor in judicial precedent, there is no specific literature about it. Simulation of contract constitutes the

Journal of Research and Development
in Comparative Law

Iranian Law and Legal Research
Institute

Vol. 8 | No. 29 | winter 2026
(Original Article)

www.jcl.illrc.ac.ir

DOI:
10.22034/law.2025.2064870.1668

roundabout of several legal principles and rules. For example, it can be said that this institution is the meeting point of the principle of relativity of contracts, the reliability of the contract to third parties, deliberate conflict between the simulated volition and the internal volition, fraud to the law, counter-letter and some other legal principles, and it is not possible to address all of them in this article. In the study of simulation of contract in French law, it can be seen that Article 1201 of Civil Code, in contrast to the counter-letter and the apparent contract, the counter-letter has been recognized as valid between the parties and may not rely upon third parties. In Iranian law, it also seems that, given the superiority of internal volition over simulated volition, in the conflict between these two contracts, the counter-letter between the parties will be valid. Regarding the counter-letter, it also seems that the solution of French law should be accepted in Iranian law and declares that the counter-letter is valid in the relationship between the contracting parties of that contract, but this contract cannot be relied upon to the detriment of third parties and may only be invoked to their benefit.

Keywords : simulation, internal volition, simulated volition, counter-letter, simulated contract

مطالعه تطبیقی وانمودسازی قرارداد در حقوق ایران و فرانسه

استاد گروه حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
Dr.gh.hamed@gmail.com

عباس قاسمی حامد

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه شهید بهشتی،
تهران، ایران (نویسنده مسئول)
pakbaz.sbu@gmail.com

سیامک پاکباز

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۱۴

فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی

پژوهشکده حقوق و قانون ایران

دوره ۸ | شماره ۲۹ | زمستان ۱۴۰۴

(مقاله پژوهشی)

www.jcl.illrc.ac.ir

DOI:

10.22034/law.2024.2036605.1422

چکیده

وانمودسازی قرارداد، عملیاتی است که به موجب آن، طرفین، بخشی از توافق واقعی خود یا حتی کل آن توافق را از اشخاص ثالث پنهان می‌کنند. در عملیات وانمودسازی، دو قرارداد متعارض وجود دارد؛ یکی قرارداد ظاهر که نتیجه‌ی اراده وانمود شده‌ی طرفین است و دیگری، قرارداد پنهان که حاصل اراده واقعی آنهاست. وانمودسازی قرارداد در واقع ناشی از تعارض عمدانه‌ی اراده وانمود شده و اراده واقعی متعاقبین است. اصلاحات ۲۰۱۶ حقوق تعهدات فرانسه در مواد ۱۲۰۱ و ۱۲۰۲ قانون مدنی این کشور به این موضوع پرداخته است. با وجود این، وانمودسازی قرارداد هنوز در حقوق ایران به رسمیت شناخته نشده است و علی‌رغم وجود مصادیق متعددی از آن در عرف، نه در قانون مدنی و نه در رویه‌ی قضایی، ادبیات خاصی از آن به چشم نمی‌خورد. وانمودسازی قرارداد، تقاطع اصول و

قواعد حقوقی متعددی است؛ به‌عنوان مثال می‌توان گفت که این نهاد، محل تلاقی اصل نسبی بودن قراردادهای، قابلیت استناد یا استنادپذیری قراردادهای در مقابل اشخاص ثالث، تعارض عامدانه اراده و انمود شده و اراده واقعی، تقلب نسبت به قانون، قرارداد پنهان و برخی دیگر از اصول حقوقی است و در این مقاله، مجال پردازش تمامی آنها نیست. در بررسی و انمودسازی قرارداد در حقوق فرانسه ملاحظه می‌شود که ماده‌ی ۱۲۰۱ قانون مدنی در تقابل قرارداد پنهان و ظاهر، قرارداد پنهان را میان طرفین معتبر شناخته و در مقابل اشخاص ثالث، غیرقابل استناد دانسته است. در حقوق ایران نیز به نظر می‌رسد با توجه به برتری اراده واقعی بر اراده و انمود شده، در تقابل بین این دو قرارداد، قرارداد پنهان بین طرفین معتبر خواهد بود. در خصوص قرارداد پنهان نیز به نظر می‌رسد باید راه حل حقوق فرانسه را در حقوق ایران پذیرفت و اعلام نمود که قرارداد پنهان در رابطه بین متعاقدين آن قرارداد معتبر است لیکن این قرارداد به زیان اشخاص ثالث قابل استناد نیست و صرفاً به سود آنان قابلیت استناد دارد.

کلیدواژه‌ها: انمودسازی، اراده واقعی، اراده و انمود شده، قرارداد پنهان، قرارداد و انمود شده

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

امروزه ضرورت وجود شفافیت (و البته همبستگی بین طرفین یک قرارداد)، یکی از مهم‌ترین شرایط کارآمدی قراردادهاست و بالطبع وانمودسازی^۱ در این مفهوم، فاقد چنین اثر و کارکردی است. به عقیده‌ی ژان کربونیه: «به نظر می‌رسد وانمودسازی با صداقت در تضاد است» (Carbonnier, 2000: 2/n° 997). ژان بردن به نقل از یکی از اساتید فقید فرانسوی گفته است: «درست است که گاهی وانمودسازی، منبعث از انگیزه‌های شرافتمندانه‌ی انسان‌ها است، با وجود این، اصولاً در راستای «به اشتباه انداختن اشخاص» از آن استفاده می‌شود. به عبارت دیگر، اگرچه وانمودسازی لزوماً منجر به «تقلب نسبت به قانون» نخواهد شد اما همواره «تقلب در روابط خصوصی اشخاص» را در پی دارد» (Rouast, 1956: 263).

اما به نظر می‌رسد وانمودسازی، همیشه هم در صدد فریب یا به اشتباه انداختن شخص یا اشخاصی نیست بلکه در مواردی نیز به دنبال برطرف کردن نیاز انسان به مخفی نگه داشتن برخی از جنبه‌های خصوصی زندگی آنها است. ژان کربونیه می‌گوید: «پنهان شدن، یک گزینه‌ی عمیق انسانی است؛ بچه‌ها دوست دارند پنهان شوند، جاهایی را برای پنهان شدن خود می‌سازند و دوست دارند مخفیانه بازی کنند» (Carbonnier, 1993: p. 15). در زندگی روزمره نیز می‌توان نمونه‌های بسیاری را مثال زد. اشخاصی که کمک‌های انسان‌دوستانه به هم‌نوعان خود می‌کنند و ترجیح می‌دهند هویت‌شان ناشناس بماند یا مثلاً کسی که یک اثر هنری را با واسطه و به دلیل عدم بهره‌مندی از تخفیفی که قطعاً توسط دوست هنرمندش اعمال می‌شود، می‌خرد.

به طور کلی باید این واقعیت را در نظر بگیریم که عموماً مشکل و گاهی غیرممکن است که بتوان وضع حقوقی دقیق یک شخص یا مال را تعیین کرد و به یقین دانست که آیا حالت ظاهری، حکایت از وضع حقیقی دارد یا خیر (صقری، ۱۳۸۵: ۱۲۱).

در عملیات وانمودسازی با یک امر پیدا و یک امر پنهان مواجهیم؛ به عبارت دقیق‌تر، در این عملیات با یک اراده وانمودشده^۲ و یک اراده واقعی^۳ مواجه خواهیم بود که منجر به

¹ Simulation.

² Volonté Simulée.

³ Volonté Réelle.

ایجاد یک قرارداد ظاهر^۱ یا وانمودشده^۲ و یک قرارداد پنهان^۳ می‌شود. تعارض اراده درونی و ظاهری یا به عبارت دقیق‌تر تعارض اراده واقعی و وانمودشده در ایجاد عمل حقوقی، از جمله مباحث مهم در مورد اراده در حقوق قراردادهاست. معمولاً می‌گویند حقوق فرانسه، تفوق اراده درونی و حقوق آلمان، تفوق اراده ظاهری را پذیرفته است (صفایی، ۱۳۹۹: ۷۶-۷۵/۲؛ کاتوزیان، ۱۳۹۸: ۱/۲۴۰).

در حقوق ایران به نظر می‌رسد در تفسیر قرارداد، «قصد مشترک»^۴ طرفین به‌هنگام انعقاد قرارداد جستجو می‌شود و قاضی به‌دنبال احراز آن چیزی است که دوطرف خواسته‌اند (اصل حاکمیت اراده). برای نیل به این هدف، دو شیوه موجود است: ۱- کشف اراده واقعی و ترجیح آن بر اراده ظاهری؛ ۲- احراز اراده ظاهری با توجه به معنی متعارف الفاظ و اعمال و برتری دادن آن بر اراده واقعی. قانون‌گذار ایران به صراحت هیچ یک از این دو شیوه را انتخاب نکرده است اما می‌توان گفت حقوق ایران به پیروی از نظر گروهی از فقهای امامیه، نظریه اراده درونی یا واقعی را پذیرفته است و قصد درونی، عنصر اصلی و سازنده قرارداد را تشکیل می‌دهد (ماده‌ی ۱۹۱ ق.م.). هرچند برخی از حقوق‌دانان همچون مرحوم دکتر لنگرودی نیز معتقدند با وجود بعضی از مواد قانونی (مثل مواد ۱۲۹۲، ۱۳۰۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۲۴۵ و ۲۴۸ ق.م.). نظریه اراده ظاهری در حقوق ایران پذیرفته شده است (جعفری لنگرودی، ۱۴۰۱: ش ۵۷۷).

در حقوق فرانسه نیز حقوق‌دانان، نظریه «اصالت فرد» را که مبنا و شالوده‌ی اصلی نظریه اراده درونی و واقعی است، بر می‌گزینند (کاتوزیان، ۱۳۹۸: ۱/۲۴۰؛ کاتوزیان، ۱۳۹۵: ش ۱۲۹ و ۱۳۰) و معتقدند عمل حقوقی در نتیجه «اراده واقعی» است و این اراده بر اراده ظاهری حکومت دارد. قانون‌گذار فرانسه در ماده‌ی ۱۱۵۶ ق.م. سابق نیز دادرس را مکلف به جستجوی اراده واقعی طرفین نموده بود. پس از اصلاحات ۲۰۱۶ محتوای این ماده در قالب ماده‌ی ۱۱۸۸ ق.م. جدید حفظ شد. این ماده از نظرات «دوما»^۵ و «پوتیه»^۶ دو

¹ Contrat ostensible (Contrat apparent).

² Contrat simulé.

³ Contre-lettre / Counter-letter, Back-letter, Side-letter.

⁴ Common intention.

⁵ Domat.

⁶ Pothier.

حقوق دان بزرگ فرانسه برگرفته شده است. می‌توان گفت حقوق دانان فرانسه در این زمینه به دو دسته‌اند: دسته‌ی اول همچون دوما و پوتیه، حاکمیت اراده درونی یا واقعی را پذیرفته‌اند و دسته‌ی دوم معتقدند در صورت اختلاف این دو اراده، نباید به اراده درونی افراد توجه کرد. «سالی»^۱ و «روبییه»^۲ از طرفداران این نظریه بوده‌اند که در اواخر قرن نوزدهم در آلمان شکل گرفت و بر اساس آن، در صورت تعارض بین دو اراده، وظیفه دادرس را تفسیر کردن آن چیزی می‌دانستند که توسط طرفین اعلان شده است و این تفسیر می‌بایست بر اساس عدل و انصاف صورت گیرد (حاکمیت اراده ظاهری) (موسوی بجنوردی و ملیحی، ۱۳۹۴: ۱۴-۱۳).

در این پژوهش، ابتدا به شناسایی وانمودسازی قرارداد پرداخته می‌شود (۱) و در این راستا ابتدا قوانین مدنی ایران و فرانسه بررسی می‌گردد (۱-۱) و آنگاه وانمودسازی قرارداد از منظر علمای حقوق تبیین می‌شود (۱-۲). در ادامه آثار وانمودسازی قرارداد مطالعه می‌شود (۲) و از این رهگذر آثار وانمودسازی قرارداد نسبت به طرفین بیان می‌گردد (۲-۱) و سپس آثار وانمودسازی قرارداد نسبت به اشخاص ثالث تبیین می‌شود. (۲-۲).

۱. شناسایی وانمودسازی قرارداد

«وانمودسازی یک دروغ است» (Grimaldi, 2000: p.n° 997)، «یک دروغ ملموس» (Malaurie et d'autres, 2020: p.375). در واقع، «وانمودسازی، گفتن یا انجام کاری است که شخص می‌داند دروغ است» (Sé riaux, 1998: p.148). وانمودسازی، عملیاتی است که «بر پایه‌ی یک دروغ بنا نهاده می‌شود» (Malinvaud, 2005: p.n° 280). یکی از مستشاران دیوان عالی فرانسه می‌گوید: «وانمودسازی را می‌توان به‌طور کلی پنهان کردن حقیقت تعریف کرد».^۳ از لحاظ ریشه‌شناختی، واژه‌ی وانمودسازی (Simulation) از واژه‌ی لاتین *Simulo* به معنی تظاهر کردن^۴ گرفته شده‌است که خود این واژه نیز از

¹ Saleilles.

² Roubier.

³ Observations présentées par M. le conseiller RIVIÈRE au pourvoi exercé contre la décision de la Cour d'Appel de Bourges du 6 janv. 1890, D. 1892, I, p. 151, Ch. Req. 9 nov. 1891.

⁴ Feindre.

مشتقات *Similes* به معنی تشابه^۱ است (Malaurie et d'autres, 2020 : p.376). مطابق با تعریفی که در واژه‌نامه‌ی حقوقی کورنو آمده است، وانمودسازی عبارت است از: «عملی متضمن ایجاد یک سند حقوقی آشکار (معروف به سند ظاهر) که با واقعیت هم‌خوانی ندارد، خواه به قصد متقاعد کردن به وجود یک معامله‌ی خیالی، خواه به جهت پوشاندن ماهیت یا محتوای واقعی یک معامله، یا برای افشا نکردن هویت یک یا چند نفر از متعاملین» (Cornu, 2011 : p.854). حال به‌منظور شناسایی وانمودسازی قرارداد، ابتدا وانمودسازی قرارداد در قوانین مدنی ایران و فرانسه (۱-۱) بررسی می‌شود و سپس وانمودسازی قرارداد از منظر علمای علم حقوق (۱-۲) مطالعه می‌گردد.

۱-۱. وانمودسازی قرارداد در قوانین مدنی ایران و فرانسه

قانون مدنی ایران علی‌رغم پذیرش نظریه اراده درونی و واقعی، هیچ مقررهای در خصوص وانمودسازی قرارداد ندارد. این در حالی است که قانون مدنی فرانسه، هم قبل از اصلاحات سال ۲۰۱۶ و هم بعد از آن، مقرراتی در خصوص قرارداد پنهان و قرارداد ظاهر که از اجزای اصلی وانمودسازی قرارداد است، وضع نموده است. در همین راستا ابتدا رویکرد قانون مدنی ایران تبیین می‌شود (۱-۱-۱) و آنگاه به موضع قانون مدنی فرانسه (۱-۱-۲) می‌پردازیم.

۱-۱-۱. قانون مدنی ایران

در قانون مدنی ایران، عبارت وانمودسازی یا عبارتی شبیه به آن دیده نمی‌شود اما از ماده‌ی ۱۹۱ ق.م. که اعلام می‌دارد: «عقد محقق می‌شود به قصد انشاء...» و مفاد ماده‌ی ۱۹۶ که پنهان ماندن طرف اصلی عقد را مانع نفوذ آن نمی‌بیند، چنین بر می‌آید که عقد واقعی و پنهان‌شده بر عقد صوری و تدلیسی حکومت دارد و دو طرف، پای‌بند به آن هستند. به نظر برخی از حقوق‌دانان ایرانی، این یعنی حکومت اراده واقعی بر اراده وانمودشده که مصادیق متعددی از جمله ماده‌ی ۴۶۳ ق.م. در قانون مدنی ایران دارد (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۸۸/۳). مصادیق دیگری در سایر قوانین نیز وجود دارد همچون تبصره‌ی ۱ ماده‌ی ۳۳

¹ Semblable.

ق.ث. و مواد اول قانون‌های روابط موجر و مستأجر مصوب سال‌های ۱۳۵۶ و ۱۳۶۲ که به وضوح به نفی اراده ظاهر پرداخته است.

همچنین علی‌رغم وجود مصادیق متعددی از وانمودسازی قرارداد در قراردادهای خصوصی بین افراد و حتی در روابط قراردادی بین مردم و حاکمیت، متأسفانه در این خصوص با خلأ جدی در حقوق ایران مواجهیم. خلأ موجود، نه تنها باعث شده است که از داشتن رویه قضایی مناسب محروم بمانیم بلکه به قدری این موضوع در حقوق ایران مهجور مانده که کمتر حقوق‌دانی در آثار خود به آن اشاره داشته است.

در فقه امامیه، از دیر باز و به ویژه در باب نکاح به موضوع وانمودسازی پرداخته شده است. خانواده‌ی دخترانی که ازدواج می‌کنند، گزافی مهر را نمونه شأن والا و ارزش اجتماعی او می‌دانند و از این‌رو اصرار دارند که میزان واقعی مهر را پنهان کنند و مبلغی گزاف‌تر در عقد بیاورند. پس یا عقد واقعی را پنهان می‌کنند و عقدی صوری برپا می‌دارند تا وانمود کنند مبلغ دلخواه دختر، مهر شده است یا برخلاف توافقی که پیش از عقد درباره مهر می‌شود، در عقد نکاح مبلغی فزون‌تر از واقع می‌گویند. آنگاه اختلاف می‌شود که التزام شوهر به کدام مبلغ است؟ آن چه در نهان و به واقع موضوع تراضی است یا آن چه در قرارداد صوری یا ظاهر، وانمود شده است؟ شیخ طوسی، هر دو فرض را در کتاب مبسوط مطرح ساخته است؛ در فرض نخست که دو عقد واقع می‌شود و اولی پنهان می‌ماند تا در عقد دوم آشکارا، مهریه‌ی بیشتری اعلان گردد، نخستین مهر را معتبر می‌شمارد. منتها عبارت شیخ چنان است که مهر واقعی و پنهانی در نخستین عقد فرض می‌شود و مهر وانمود شده در عقد دوم، به بیان دیگر، آن چه بر رابطه زن و شوهر حکومت دارد توافق پنهانی و واقعی است نه آن چه در عقد، علنی می‌آید. ولی در شرایط و به ویژه در قواعد علامه تصریح شده است که نخستین عقد اعتبار دارد، خواه آشکارا باشد یا پنهانی. فرض دوم این است که طرفین، عقد نکاحی منعقد می‌کنند و در آن مهری قرار می‌دهند ولی قبل از آن، بر مهری متفاوت با آن چه که در عقد ذکر خواهد شد توافق کرده‌اند (وعده مقدماتی) و در واقع، تبانی واقعی درباره‌ی مهر در عقد نمی‌آید. در این فرض، شیخ طوسی، مهری را که در عقد (خواه پنهان یا آشکار) آمده است معتبر می‌داند و وعده مقدماتی را نافذ نمی‌شمرد. چرا که عقد به طور صحیح واقع شده است، خواه به طور پنهانی انجام گیرد و خواه آشکارا و مهر منضم به آن

نیز ثابت می‌باشد (طوسی، ۱۳۸۷: ۲۹۱/۴).^۱ احتمال دارد این فتوا به دلیل عدول طرفین از آن وعده یا به سبب بی‌اعتباری شروط تبانی در برابر مصرّحات عقد باشد ولی در هر حال، پیگیری آن در تاریخ فقه نشان می‌دهد که نظرها به حکومت تراضی واقعی و بی‌اعتباری عقد وانمودشده گرایش دارد هرچند که بیشتر نویسندگان به آن بی‌اعتنا مانده‌اند و بحثی بدین اهمیت را مهجور گذارده‌اند (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۸۷/۳). لذا همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، علی‌رغم اینکه در قانون مدنی و سایر قوانین کشورمان به صراحت به موضوع وانمودسازی پرداخته نشده است لیکن سوابقی از بحث در این زمینه در فقه وجود دارد. شاید بتوان گفت «وانمودسازی» در حقوق، معادل «توریه» در فقه است (همان، پاورقی شماره ۳، ۲۸۱؛ شعاریان و ترابی، ۱۳۹۵: ۴۱۷). توریه به معنای پنهان کردن معنای اصلی و ظاهر کردن غیر از آن و یا پوشانیدن و افشا نکردن سخن است (فراهیدی، ۱۴۰۵: ذیل کلمه‌ی «وری»؛ فیروزآبادی، ۱۴۱۵: ذیل کلمه‌ی «وری»). به طور کلی می‌توان توریه را پنهان کردن شیئی پشت شیئی دیگر تعریف کرد (جوهری، ۱۴۰۷: ۲۵۲۳/۶). البته در علوم مختلف، معانی متفاوتی برای این واژه استعمال شده است. توریه با واژه‌هایی چون ایهام و تخیل و مغالطه و توجیه هم معرفی و اقسامی برای آن بیان شده است (تفتازانی، ۱۴۱۶: ۴۲۵؛ زرکشی، ۱۴۱۰: ۴۹۳/۳؛ دسوقی، ۱۸۹۲: ۵۳۰/۲-۵۲۹؛ هاشمی، ۱۳۶۹: ۳۷۷-۳۷۸؛ نجفی اصفهانی، ۱۴۱۳: ۹۰-۸۸).

۲-۱-۱. قانون مدنی فرانسه

در قانون مدنی قدیم فرانسه، ماده‌ی ۱۳۲۱ تنها به موضوع «قراردادهای پنهان» به عنوان یکی از اجزای وانمودسازی قراردادها اشاره کرده بود. این ماده مقرر می‌داشت: «قراردادهای پنهان صرفاً بین متعاقبین آن قرارداد، منشأ اثر است؛ این قراردادها در مقابل اشخاص ثالث، مؤثر نیست».

به طور کلی در حقوق فرانسه، تا قبل از سال ۲۰۱۶ آن‌گونه که باید، به موضوع وانمودسازی پرداخته نشده بود و می‌توان گفت نه تنها قانون مدنی فرانسه توجه بسیار اندکی به این موضوع داشته است، بلکه مقالات پراکنده‌ای که حقوق‌دانان فرانسوی نیز در این باره

^۱ اذا التفتا علی مهر و تواعدا به من غیر عقد فقلت له جملنی حال العقد بذکر اکثر منه فذکر ذلک، لزمه ما عقد به العقد، و لا یلتفت الی ما تواعدا به لان العقد وقع صحیحاً سرّاً کان او علانیه.

نگاشته‌اند باعث ایجاد مباحثات جدی و جذابی در حقوق فرانسه نشده بود و ناخرسندی از این اتفاق، در کلام بسیاری از حقوق دانان و اساتید دانشگاه‌های فرانسه نیز دیده می‌شد (Bredin, 1956: p.18).

پس از اصلاحات سال ۲۰۱۶، ماده‌ی ۱۲۰۱ جایگزین ماده‌ی ۱۳۲۱ سابق شد. مطابق با ماده‌ی ۱۲۰۱ ق.م. جدید فرانسه: «هنگامی که طرفین با انعقاد قراردادی ظاهری، قرارداد پنهان بین خود را مخفی نگه می‌دارند، قرارداد اخیر که به آن عقد پنهانی نیز می‌گویند بین طرفین منشأ اثر است. این قرارداد، علیه اشخاص ثالث قابل استناد نیست اما آن‌ها می‌توانند از آن به نفع خود استفاده نمایند».^۱

ماده‌ی جدید، جنبه‌ی توضیحی و تعلیمی بیشتری دارد. این ماده توضیح می‌دهد که «قرارداد پنهان»، عمل حقوقی محرمانه‌ای است که به واسطه‌ی یک «قرارداد ظاهری»، مخفی نگه داشته می‌شود. در واقع قانون جدید نیز با اعتبار دادن به قراردادهای پنهان، همان راه قانون قبلی را ادامه می‌دهد و قرارداد ظاهری را به دلیل عدم تطابق با اراده واقعی طرفین، به رسمیت نمی‌شناسد. بنابراین می‌توان گفت با توجه به اینکه قرارداد پنهان، دربرگیرنده اراده واقعی^۲ و درونی متعاقدين آن قرارداد است، به منزله‌ی قانون میان آن‌ها می‌باشد.^۳

لذا به نظر می‌رسد تنها شرط لازم برای معتبر بودن آنها، مشروع و قانونی بودن و به طور کلی دارا بودن شرایط صحت قراردادهاست. لیکن از طرف دیگر، ماده‌ی ۱۲۰۲ ق.م. جدید فرانسه تقریباً تکرار همان ماده‌ی ۱-۱۳۲۱ ق.م. قدیم (مصوب سال ۲۰۰۵) است که برخی از قراردادهای پنهان را حتی اگر شرایط مذکور را دارا باشند، باطل اعلام نموده است. به موجب ماده‌ی ۱۲۰۲ ق.م. جدید فرانسه: «هرگونه قرارداد پنهانی با موضوع افزایش مبلغ مقرر در قراردادهای انتقال مناصب مرتبط با امور قضایی، باطل است».

^۱ **Art 1201** : Lorsque les parties ont conclu un contrat apparent qui dissimule un contrat occulte, ce dernier, appelé aussi contre-lettre, produit effet entre les parties. Il n'est pas opposable aux tiers, qui peuvent néanmoins s'en prévaloir.

^۲ Véritable volonté.

^۳ ماده‌ی ۱۱۰۳ ق.م. فرانسه: قراردادهایی که به صورت قانونی تشکیل شده‌اند، به منزله‌ی قانون نسبت به اشخاصی هستند

که آنها را منعقد نموده‌اند.

همچنین «هر قراردادی که با هدف مخفی کردن بخشی از قیمت باشد، در صورتی که موضوع آن مربوط به فروش مال غیرمنقول، انتقال حق سرقفلی یا حق کسب و پیشه، انتقال حق اجاره یا امتیاز تعهد به اجاره^۱ با موضوع تمام یا بخشی از یک مال غیرمنقول و تمام یا بخشی از مابه‌التفاوت معاوضه یا تقسیم اموال که شامل اموال غیرمنقول، حق سرقفلی یا کسب و پیشه باشد باطل است»^۲.

به نظر می‌رسد یکی از اهداف مهم پاراگراف دوم ماده‌ی ۱۲۰۲، جلوگیری از فرار مالیاتی طرفین معامله باشد که در این صورت می‌توان گفت بطلان این قراردادها نیز به دلیل این که به «نظم عمومی»^۳ فرانسه مرتبط است، از نوع «بطلان مطلق»^۴ است (پاکباز، ۱۴۰۲: ۲۸۳). لذا عدم تغییر در مثنی و ادبیات قانون‌گذار سال ۲۰۱۶ و ماقبل آن، کاملاً روشن است. سبک و سیاق نگارش مواد ۱۲۰۱ و ۱۲۰۲ ق.م. جدید، تقریباً همانی است که در مواد ۱۳۲۱ و ۱-۱۳۲۱ قدیم آمده بود و قانون مدنی فرانسه، در خصوص موضوع و انمودسازی قراردادها، تحول چندانی نکرده است.

۱-۲. و انمودسازی قرارداد از منظر علمای حقوق

موضوعات بسیاری در حقوق کشورهای مختلف وجود دارد که مورد توجه قانون‌گذار آن کشور قرار نگرفته است لیکن خلأ ناشی از آن عدم توجه را اساتید و حقوق دانان آن نظام

^۱ در بین قراردادهایی که در پاراگراف دوم این ماده ذکر شده است، قرارداد «تعهد به اجاره» (Promesse de bail) در حقوق ایران، چندان رایج و شناخته شده نیست. برای مطالعه‌ی بیشتر در این خصوص، ر.ک: پاکباز، ۱۴۰۲: ۲۸۴.

^۲ **Art 1202** : Est nulle toute contre-lettre ayant pour objet une augmentation du prix stipulé dans le traité de cession d'un office ministériel.

Est également nul tout contrat ayant pour but de dissimuler une partie du prix, lorsqu'elle porte sur une vente d'immeubles, une cession de fonds de commerce ou de clientèle, une cession d'un droit à un bail, ou le bénéfice d'une promesse de bail portant sur tout ou partie d'un immeuble et tout ou partie de la soule d'un échange ou d'un partage comprenant des biens immeubles, un fonds de commerce ou une clientèle

^۳ Ordre public.

^۴ Nullité absolue.

برای مطالعه‌ی بیشتر در خصوص مفهوم بطلان مطلق و مقایسه‌ی آثار آن با بطلان نسبی، ر.ک: قاسمی حامد، ۱۴۰۲: ش ۵۲؛ و پاکباز، ۱۴۰۲: ۱۴۵.

حقوقی پر کرده‌اند. در ادامه ابتدا به واکاوی نظر علمای حقوق ایران (۱-۲-۱) و سپس به مطالعه‌ی نظر علمای حقوق فرانسه (۱-۲-۲) پرداخته می‌شود.

۱-۲-۱. نظر علمای حقوق ایران

علی‌رغم وجود مباحث متعدد در خصوص تقدم اراده درونی یا واقعی بر اراده ظاهری یا وانمودشده به عنوان مقدمه‌ای برای ورود در موضوع وانمودسازی، شاید بتوان گفت کمتر موضوعی در حقوق ایران همچون «وانمودسازی» وجود داشته باشد که نه تنها در قوانین مختلف، اشاره‌ای صریح بدان نشده است بلکه مورد توجه بسیاری از استادان و پژوهشگران حقوقی نیز قرار نگرفته است. در واقع همان‌گونه که پیش‌تر بیان گردید خلأ موجود، نه تنها باعث شده که از حیث وجود رویه‌ی قضایی مناسب و غنی محروم بمانیم، بلکه به قدری این موضوع در حقوق ایران مهجور و متروک مانده که در دکتترین حقوقی ایران نیز کمتر استادی در کتاب‌ها و آثار خود به آن اشاره داشته است.^۱ این در حالی است که به موضوع مزبور در قوانین و رویه‌های قضایی نظام‌های مختلف حقوقی دنیا به ویژه فرانسه و همچنین در بسیاری از اسناد بین‌المللی پرداخته شده است.^۲

مرحوم دکتر کاتوزیان و دکتر سید محمود کاشانی از معدود استادان حقوق کشورمان بودند که هر یک به نوعی به این موضوع پرداخته‌اند. مرحوم کاتوزیان در یکی از کتاب‌های خود، ذیل عنوان «نیروی الزام‌آور عقد» در چند صفحه به این موضوع پرداخته‌اند. به عقیده ایشان، نیروی الزام‌آور عقد و قابلیت استناد آن، در جایی که دو طرف، پیمان واقعی را در سرپوشی از ریا، پنهان می‌سازند و وانمود می‌کنند که به قرارداد دیگری پای‌بندند، چهره‌ای خاص می‌یابد و پیچیده‌تر می‌شود که به این اقدام در فرانسه، Simulation می‌گویند. در

^۱ در باب تفاوت بین عملیات وانمودسازی و معاملات صوری می‌توان گفت که عملیات وانمودسازی متشکل از دو قرارداد مکتوب است؛ یکی قرارداد پنهان و دیگری قرارداد ظاهر که ممکن است هیچ یک از این قراردادها باطل نباشد. در حالی که عقد یا قرارداد صوری، قراردادی است که فاقد قصد انشاء است و به طور قطع، باطل است و هیچ اثری بین طرفین یا در مقابل اشخاص ثالث ندارد. وانمودسازی، عملیاتی است که اجزائی دارد لیکن معاملات صوری را نمی‌توان به عنوان یک عملیات که دارای اجزای خاصی باشد در نظر گرفت. در وانمودسازی ممکن است صرفاً طرفین حقایق را از دید عموم پنهان نگه دارند اما در واقع قصد انجام معامله را داشته باشند لیکن در معاملات صوری، اساساً قصد انشاء وجود ندارد.

^۲ به عنوان مثال، در ماده‌ی ۱۰۳:۶ از سند PECL، در ماده‌ی ۹:۲۰۱ کتاب دوم از سند DCFR و همچنین در ماده ۱۳/۶ از سند OHADA ذیل عنوان وانمودسازی، به این موضوع پرداخته شده است.

این فرض، دو قرارداد گوناگون وجود دارد: یکی آن که به واقع خواسته شده و پنهان مانده است و دیگری، صورتی از عقد که سرپوش پیمان واقعی است و دو طرف به انعقاد آن تظاهر می‌کنند (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۲۸۱/۳). ایشان در ادامه به بیان اقسام وانمودسازی و ذکر چند مثال در این خصوص پرداخته‌اند و در نهایت آثار هر یک از دو قرارداد ظاهر و پنهان را نسبت به طرفین عقد و اشخاص ثالث بررسی می‌کنند. محمود کاشانی نیز در کتاب خود از طریق طرح نظریه تقلب نسبت به قانون، از زاویه‌ی دیگری به این موضوع پرداخته‌است.^۱ به عقیده‌ی ایشان، تقلب نسبت به قانون، هر عملی است که به قصد فرار از اجرای یک «الزام قانونی»^۲ صورت می‌گیرد و فرق آن با تدلیس، ناشی از همین امر است. به عبارت دیگر، تدلیس در مرحله‌ی انعقاد عقد و تقلب در مرحله‌ی اجرای تعهدات ناشی از عقد و یا سایر تکالیف و الزامات قانونی اعمال می‌شود (کاشانی، ۱۳۵۲: ۴۰).

نظر علمای حقوق فرانسه

علمای حقوق فرانسه، تعاریف متعددی از وانمودسازی قراردادها ارائه نموده‌اند. برای درک بهتر مطلب، این تعاریف در قالب دو نظریه «کلاسیک»^۳ و «معاصر»^۴، به شرحی که در ذیل خواهد آمد بیان می‌گردد (Saghy-Cadenas, 2012: p.34-36).

مطابق با نظریه کلاسیک فرانسه می‌توان دو تعریف موسع و مضیق برای وانمودسازی ارائه و آنها را از یکدیگر متمایز کرد؛

در تعریف موسع از وانمودسازی که توسط دو حقوق دان بزرگ فرانسه، «ریپر و بولانژه» ارائه شده است، وانمودسازی به عنوان «عمل ایجاد یک ظاهر دروغین در انعقاد قرارداد» تعریف شده است (Ripert et Boulanger, 1952: p.2/265). این تعریف، منطبق با مفهومی است که پروفسور «مازو» از وانمودسازی به دست داده است: «عملیاتی که هدف آن، ایجاد

^۱ از نظر نگارندگان این مقاله، وانمودسازی با نهادهای مشابه آن همچون تدلیس و تقلب نسبت به قانون از حیث عناصر و چگونگی شکل‌گیری هر یک از این موارد متفاوت است و البته بررسی هر یک از این نهادها و بیان تفاوت‌های آنها با یکدیگر، نیازمند مجال و مقال دیگری است.

^۲ La règle obligatoire.

^۳ Doctrine classique.

^۴ Doctrine contemporaine.

یک وضعیت ظاهری متفاوت با وضعیت واقعی باشد را وانمودسازی می‌نامند» (Mazaud, 1956: p.183 cité par Bredin, 1956: p.265).

اما در کنار این تعریف، گروه دومی از علمای حقوق فرانسه نیز شناسایی شده‌اند که مفهوم وانمودسازی قرارداد را بهتر بیان می‌کنند. در تعریف مضیق از وانمودسازی، «پل اسمن» این چنین بیان داشته است: «هنگامی که طرفین، پس از آن که قراردادی را به صورت آشکارا منعقد می‌نمایند، مفاد آن را با قرارداد دیگری که مخفی نگه می‌دارند، اصلاح یا تکمیل می‌کنند، وانمودسازی اتفاق می‌افتد» (Esmein, 1946: p.183 cité par Bredin, 1956: p.265). حقوق دانان بزرگ دیگری نیز نظری مشابه با اسمن اظهار داشته‌اند. به‌عنوان مثال، حقوق دانانی نظیر «کاپیتان، کلن و ژولیو دولاموراندیه» معتقدند: «زمانی که طرفین با انعقاد یک قرارداد یا توافق پنهان، قصد دارند آثار قرارداد ظاهری خود را که هم‌زمان با آن قرارداد پنهان منعقد شده است، اصلاح یا حذف نمایند»، وانمودسازی اتفاق می‌افتد (Colin et d'autres, 1959: p.2/, n° 184 cité par Bredin, 1956: p.265).

به نظر، بدیهی است که این تعریف از وانمودسازی قرارداد، دقیق‌تر از سایر تعاریف است؛ چراکه نشان می‌دهد برای تحقق وانمودسازی، شرایطی فراتر از اراده ساده‌ی طرفین در ایجاد یک «ظاهر دروغین»^۱ لازم است. از این حیث، این مفهوم با مفهوم دکترین معاصر فرانسه قرابت و شباهت بیشتری دارد. مطابق با دکترین معاصر فرانسوی، وانمودسازی، یک «دروغ هماهنگ»^۲ است. مطابق با این تعریف، طرفین، داوطلبانه، یک قرارداد ظاهری، متفاوت از قرارداد واقعی که پنهان باقی مانده است، ایجاد می‌کنند. بنابراین با یک «قرارداد مضاعف»^۳ مواجهیم (Malaurie et d'autres, 2020: p.375).

از نظر «لارومه»، «وانمودسازی، از سوی طرفین یک قرارداد به‌منظور پنهان کردن وجود، ماهیت یا عنصری از یک قرارداد صورت می‌پذیرد با این شیوه که وضعیتی صوری (ظاهری) در مقابل ثالث ایجاد می‌کنند که این وضعیت با وضعیت واقعی مطابقت ندارد» (Larroumet, 2007: p.3/n°764). مطابق با نظر بسیار قابل تأمل «فرانسوا تره، سیملر و

¹ Fausse apparence.

² Mensonge concerté.

³ Dédoublement de contrat.

لوکت»، «وانمودسازی، یک دروغ هماهنگ بین متعاقدینی است که قراردادی را که حاوی اراده واقعی آن‌ها است، پشت یک قرارداد ظاهری پنهان می‌کنند» (Terré et d'autres, 2009: p.n° 537). به عقیده‌ی «ملانوو»، «وانمودسازی، عملی است که طرفین یک قرارداد، توافق واقعی خود را - که مخفی می‌ماند - پشت یک ظاهر دروغین پنهان می‌کنند» (Malinvaud, 2005: p.n° 280). از نظر «آلن سریو»، «وانمودسازی قرارداد عبارتست از: «دروغی هماهنگ به منظور پنهان نگه‌داشتن دایره‌ی شمول عملیات و انمودسازی از اشخاص غیرمرتبط با آن عمل» (Sériaux, 1998: n° 35). پس از شناسایی و انمودسازی قرارداد و بررسی موضع قوانین مدنی ایران و فرانسه و سپس مطالعه‌ی نظریات حقوق دانان ایرانی و فرانسوی، اکنون مناسب است به آثار و انمودسازی قرارداد پرداخته شود.

۲. آثار و انمودسازی قرارداد

آزادی حاکم بر حقوق قراردادها که دارای جنبه‌های متعددی از جمله «آزادی در انتخاب محتوای قرارداد»^۱ و «آزادی در انتخاب قالب قرارداد»^۲ است (Ajjoub, 2016: p.17-18)، با امضای هم‌زمان دو قرارداد، منجر به پنهان کردن قصد واقعی طرفین می‌شود: یک قرارداد آشکارا که به آن قرارداد ظاهر نیز گفته می‌شود (آن قراردادی که وانمود می‌شود)^۳ و یک قرارداد مخفیانه که به آن قرارداد پنهان می‌گویند (Roland et d'autres, 1993: p.n° 958).

در حقوق ایران، ماده‌ی ۱۰ ق.م. و در حقوق فرانسه، ماده‌ی ۱۱۰۲ ق.م. جدید، بیانگر «اصل آزادی قراردادی»^۴ است. همچنین یکی از نتایج اصل آزادی قراردادها و در واقع اصل حاکمیت اراده، «اصل نسبی بودن قراردادها»^۵ است (کاتوزیان، ۱۴۰۲: ۵۳) که در مواد ۲۳۱ ق.م. ایران و ۱۱۹۹ ق.م. جدید فرانسه به آن پرداخته شده است و در ادامه بررسی می‌گردد.^۶

^۱ Libre détermination du contenu du contrat.

^۲ Libre détermination des formes du contrat.

^۳ Contrat simulé.

^۴ Principe de la liberté contractuelle.

^۵ Principe de la relativité des contrats (Effet relatif des contrats).

^۶ برای مطالعه بیشتر در زمینه «آزادی قراردادی»، ر.ک: غمامی، ۱۳۷۷: ۲۶-۵۵.

وانمودسازی قرارداد دارای آثاری است. به منظور بررسی آثار وانمودسازی قرارداد، لازم است ابتدا آثار این پدیده نسبت به طرفین (۱-۲) و سپس نسبت به اشخاص ثالث (۲-۲) مطالعه شود.

۱-۲. آثار وانمودسازی قرارداد نسبت به متعاقدين

قرارداد پنهان، بین طرفین عملیات وانمودسازی پنهان است و قرارداد ظاهر منعقد بین آنها، با توجه به اصل حاکمیت اراده، کارآمدی خاصی برای آنها ندارد؛ زیرا این قرارداد پنهان بین آنهاست که محل تلاقی اراده واقعی طرفین است. بنابراین به منظور مطالعه آثار وانمودسازی قرارداد نسبت به متعاقدين، مناسب است که ابتدا آثار قرارداد پنهان (۱-۱-۲) و آنگاه آثار قرارداد ظاهر (۲-۱-۲) نسبت به متعاقدين بررسی گردد.

۱-۱-۲. آثار قرارداد پنهان نسبت به متعاقدين

ماده ۱۹۰ ق.م. ایران و ماده ۱۱۲۸ ق.م. جدید فرانسه، هر یک، شرایطی را بیان کرده اند که رعایت آنها برای صحت تمام معاملات اعم از عقود معین و نامعین لازم است. در حقوق ایران، هر توافقی که بین دو یا چند شخص صورت می گیرد باید متضمن قصد انشاء و رضای مسلم طرفین بوده و از طرف اشخاص دارای اهلیت، با موضوع معین، دارای منفعت مشروع و با انگیزه ای مشروع و قانونی صادر شود. در غیر این صورت، عمل حقوقی به وجود آمده، صحیح نخواهد بود و در ترتب این حکم، فرقی میان عقود معین و نامعین نیست. در حقوق فرانسه نیز مطابق با ماده ۱۱۲۸ ق.م. جدید که جایگزین ماده ۱۱۰۸ سابق شده است، سه شرط برای اعتبار یک قرارداد، ضروری دانسته شده است: ۱- اراده طرفین، ۲- اهلیت انعقاد قرارداد و ۳- محتوای مشروع (قانونی) و معین.

پس قراردادی طرفین را ملتزم به آثار می کند که به طور صحیح و کامل منعقد شده و تمام شرایط قانونی لازم را داشته باشد. قرارداد پنهان، قراردادی است که بر مبنای قصد جدی و واقعی طرفین استوار است و گویای قصد مشترک و خواسته ای راستین آنهاست. بنابراین طرفین قرارداد پنهانی به آثار آن ملتزم بوده و باید این رابطه حقوقی ناشی از عمل واقعی و مخفی را محترم شمارند (میرشمسی، ۱۳۸۰: ۱۴۰).

فارغ از مطالب مزبور، حکم قضیه در قانون مدنی فرانسه صراحتاً روشن شده است. ماده ۱۲۰۱ ق.م. جدید فرانسه که جایگزین ماده ۱۳۲۱ سابق شده است مقرر می دارد:

«هنگامی که طرفین با انعقاد قراردادی ظاهری، قرارداد پنهان بین خود را مخفی نگه می‌دارند، قرارداد اخیر که به آن قرارداد پنهانی می‌گویند بین طرفین منشأ اثر است. این قرارداد، علیه اشخاص ثالث قابل استناد نیست اما آن‌ها می‌توانند از آن به نفع خود استفاده نمایند». لذا در حقوق فرانسه، اصل بر این است که قراردادهای پنهانی، به شرط این که شرایط صحت قراردادها را دارا باشند، صحیح و معتبرند اما برای این اصل، دو استثنا در ماده ۱۲۰۲ ق.م. جدید فرانسه پیش‌بینی شده است؛ اول در خصوص قراردادهای انتقال مناصب مرتبط با امور قضایی و دوم در صورتی که موضوع معاملات مربوط با فروش مال غیرمنقول، انتقال حق سرقفلی یا حق کسب‌وپیشه، انتقال حق اجاره یا امتیاز تعهد به اجاره با موضوع تمام یا بخشی از یک مال غیرمنقول و تمام یا بخشی از مابه‌التفاوت معاوضه یا تقسیم اموال که شامل اموال غیرمنقول، حق سرقفلی یا کسب و پیشه باشد؛ که در هر دو مورد فوق، قراردادهای پنهان منعقد شده بین طرفین به دلیل تعارض با نظم عمومی فرانسه، محکوم به بطلان هستند.

احتمالاً اثر اصلی و مهم پاراگراف دوم، در جایی مشخص می‌شود که طرفین آن معامله، بر سر پرداخت مبلغ دچار اختلاف شوند؛ به این صورت که مثلاً خریدار، تنه‌ی ثمن فروشنده را نپردازد. آن‌گاه اگر طرفین در قرارداد تنظیمی در دفترخانه، با هدف فرار مالیاتی یا هر هدف دیگر، مبلغی کمتر از ثمن واقعی قرارداد قید کرده باشند، فروشنده صرفاً می‌تواند همان مبلغ را مطالبه کند. این همان موضوعی است که در عرف معاملاتی ایران، امری بسیار رایج بوده و حتی محاکم قضایی نیز این عرف را به رسمیت شناخته و در واقع توافقات پنهانی خارج از قراردادهای تنظیمی در دفاتر اسناد را کاملاً معتبر و مبتنی بر عرف جامعه می‌دانند.

رویه‌ی قضایی سابق فرانسه، با این منطق که امنیت حقوقی قراردادها باید حفظ شود، بیشتر متمایل به حفظ همان قرارداد آشکار بود؛ البته با این شرط که شخص ثالثی که از قرارداد آشکار بهره می‌برد، دارای حسن نیت باشد. اما در صورتی که وی از وجود قرارداد پنهان مطلع باشد، قرارداد اخیر علیه او قابل استناد است.^۱

¹ Cass. civ. 1re, 22 févr. 1983, n° 81-16.061.

«ژان کربونیه»^۱ از جمله طرفداران این نظر بود. از دیگر سو، برخی از نویسندگان دیگر فرانسوی نیز معتقد بودند در حقوق فرانسه که تابع اراده درونی و واقعی طرفین است، انتخاب لباس عاریتی و دروغین برای عقد، عقد را باطل نمی‌کند مگر این که قانون، آن را بی‌اثر سازد و در واقع اعلام بطلان عقد واقعی، اقدامی است خشن که باید از آن پرهیز کرد. «لویی ژوسران»^۲ نیز از طرفداران نظر اخیر بود (پاکباز، ۱۴۰۲: ۲۸۱).

در فقه امامیه نیز قاعده‌ی تبعیت عقد از قصد که به قاعده‌ی «العقود تابعه للقصود» شهرت دارد بیانگر این است که چون عقد، اعم از مالی و غیرمالی، معاوضی و غیرمعاوضی، در حقیقت پیوند اعتباری و اعتبارات و تعهداتی است که طرفین عقد در مقابل یکدیگر به وجود آورده‌اند، این اعتبارات و همین‌طور پیوند آن‌ها، اموری نفسانی هستند و حقیقتی جز قصد ندارند (گرچی، ۱۳۷۰: ۵۴).

در حقوق ایران، نصی در این باره وجود ندارد اما اراده واقعی بر اراده وانمودشده حکومت دارد. در نتیجه می‌توان گفت در صورتی که سندی پنهانی بین دو نفر تنظیم گردد و مفاد سند قبلی را که بین آن دو نفر تنظیم شده است تغییر دهد یا الغا کند و یا صوری بودن آن را اعلام دارد، آن سند پنهان معتبر شناخته می‌شود و طرفین، ملزم به آن خواهند بود؛ خواه هر دو سند رسمی باشد یا عادی و یا یکی عادی و دیگری رسمی (امامی، ۱۳۹۹: ۲۸۴/۱). لذا به نظر می‌رسد با توجه به تقدم اراده واقعی بر اراده وانمودشده در حقوق ایران، باید قرارداد پنهان منعقد را بین طرفین معتبر و قابل استناد دانست. به عنوان مثال در فرضی که مالک در قالب یک قرارداد پنهان به شخص دیگری وکالت می‌دهد تا معامله‌ای را به نام وکیل، ولی به حساب مالک انجام دهد، بی‌آنکه نامی از موکل برده شود بدیهی است که سند وکالت پنهانی منعقد، بین طرفین آن قرارداد وکالت، معتبر است و در بررسی روابط بین وکیل و موکل باید گفت که معامله وکیل برای موکل انجام شده است. لذا وکیل به استناد قرارداد بعدی خود با شخص ثالث (قرارداد ظاهر)، نمی‌تواند در مقابل موکل، مدعی معامله برای خود گردد. به علاوه، وکیل باید اموال و منافع به دست آمده از معامله را به موکل انتقال دهد و موکل باید در اجرای تعهدات وکیل، اقدام و براءت ذمه او را تحصیل کند (صفایی، ۱۳۹۳: ۲۳۳).

¹ Jean Carbonnier.

² Louis Josserand.

۲-۱-۲. آثار قرارداد ظاهر نسبت به متعاقدين

طرفین عملیات وانمودسازی، قرارداد ظاهر را فقط به خاطر ظاهر آن منعقد می‌کنند و هدف متعاقدين این است که از آن به عنوان یک پوشش استفاده کنند. پوششی که بتوانند از آن برای مخفی نگه‌داشتن قصد جدی و عمل حقوقی ناشی از آن استفاده کنند (Mazaud et Chabas, 1998: 2/ n° 808). بنابراین باید با استناد به قواعد عمومی حاکم بر قراردادها، به خاطر فقدان قصد و با توجه به قاعده‌ی «ما وقع لم یقصد و ما قصد لم یقع»، به عدم تأثیر آن نظر داد و متعاقدين را ملزم به ظاهر آن نکرد. در واقع هر چند طرفین به لفظ یا اشاره یا نوشته یا هر میرز دیگری (اراده ظاهری یا وانمودشده) آن را ایجاد کرده‌اند ولی به خاطر فقدان اراده واقعی، عمل حقوقی محقق نشده و هیچ اثری نسبت به متعاقدين نخواهد داشت.

۲-۲. آثار وانمودسازی قرارداد نسبت به اشخاص ثالث

علاوه بر «اصل الزامی یا اجباری بودن قراردادها»^۱ که بین طرفین و قائم‌مقامان آنها حاکم است، اصل دیگری به نام «اصل نسبی بودن قراردادها»^۲ وجود دارد که محدوده اصل اول را مشخص کرده و آن را صرفاً مربوط به طرفین و قائم‌مقام آنها می‌داند؛ به طوری که عقد، نسبت به اشخاص ثالث دارای نیروی الزام‌آور نیست و هیچ کس از عقود که دیگران منعقد می‌کنند منتفع نشده و تعهدی نیز به دوش نخواهد گرفت (Marty et Raynaud, 1998: 260/ n° 1).^۳ اکنون مناسب است آثار قرارداد پنهان (۱-۲-۲) و سپس آثار قرارداد ظاهر (۲-۲-۲) را نسبت به اشخاص ثالث مطالعه نمود.

۱-۲-۲. آثار قرارداد پنهان نسبت به اشخاص ثالث

در حقوق ایران، اصل «نسبی بودن قراردادها» در ماده‌ی ۲۳۱ ق.م. آورده شده است. استثنای واقعی این اصل، ماده‌ی ۱۹۶ ق.م. در باب تعهد به نفع ثالث است. با این حال،

¹ Principe de la force obligatoire / The principle of binding force.

² Principe de la relativité des contrats / Privity of contract.

³ Le contrat ne peut faire naitre une obligation a la charge ou au profit d'une personne étrangère à sa conclusion.

استثنائات دیگری نیز ذکر شده است که از جمله‌ی آن می‌توان به عقود جمعی مثل پیمان جمعی کار یا قرارداد ارفاقی، عقد فضولی (ماده‌ی ۲۴۷ ق.م.) (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۳/۳۱۵ و ۳۷۷ به بعد؛ صفایی، ۱۳۹۹: ۱۸۸/۲ به بعد)، قراردادهای زنجیره‌ای (دیانی، ۱۳۹۵: ۲۱۹)، ایفای دین توسط غیرمدیون (ماده‌ی ۲۶۷ ق.م.) و ضمانت از مدیون (ماده‌ی ۶۹۸ ق.م.) اشاره نمود.

در حقوق فرانسه نیز این اصل در ماده‌ی ۱۱۹۹ ق.م. جدید که جایگزین ماده‌ی ۱۱۶۵ سابق شده، آمده است. به موجب پاراگراف اول ماده‌ی ۱۱۹۹ ق.م. جدید: «عقد فقط نسبت به طرفین آن، ایجاد تعهد می‌کند». قبل از اصلاحات سال ۲۰۱۶، ماده‌ی ۱۱۶۵ بیان می‌داشت: «عقود فقط نسبت به متعاقدين مؤثر است...». اما بعد از اصلاحات، ماده‌ی ۱۱۹۹ به شیوه‌ی صحیح‌تری، این اصل را توضیح می‌دهد. در واقع نسبی بودن قرارداد یعنی این که اثر مستقیم عقد، تنها متوجه متعاملین و قائم‌مقام قانونی آنها است، نه این که در برابر اشخاص ثالث قابل استناد نباشد. به موجب ماده‌ی مزبور، طرفین یک قرارداد نمی‌توانند له یا علیه ثالث، تعهدی ایجاد نمایند. در واقع آنها نمی‌توانند ثالثی را طلبکار یا بدهکار نمایند. البته این اصل، استثنائات مهمی از جمله ماده‌ی ۱۲۰۵ همین قانون^۱ در قالب شرط به نفع ثالث را به همراه دارد. هر چند طبق ماده‌ی ۱۲۰۵ نیز نمی‌توان برای ثالث بدون رضایت وی، طلبی ایجاد نمود (Clément, 2025).

مطابق با پاراگراف دوم ماده‌ی ۱۱۹۹ ق.م. فرانسه: «جز در حدود مقررات این مبحث و فصل سوم از بخش چهارم، اشخاص ثالث، نه می‌توانند تقاضای اجرای قرارداد را نمایند و نه ملزم به اجرای آن می‌شوند». باید توجه داشت که این پاراگراف نباید باعث نادیده گرفتن رأی صادره از سوی هیئت عمومی دیوان عالی فرانسه در پرونده‌ی *Myt'ho* شود که بیان می‌دارد: «شخصی که به عنوان ثالث در یک قرارداد محسوب می‌شود، می‌تواند در صورتی که نقض قرارداد موجب ورود خسارتی به وی گردید، بر مبنای مسئولیت ناشی از

^۱ ماده‌ی ۱۲۰۵ ق.م. فرانسه: «هر کس می‌تواند به نفع شخص ثالث شرط نماید.

یکی از طرفین قرارداد به عنوان شرط کننده می‌تواند طرف دیگر را به عنوان متعهد (مشرطاً علیه) ملزم به انجام تعهدی به نفع ثالث، به عنوان ذینفع نماید. ممکن است شخص ثالث در آینده موجودیت یابد اما باید به طور مشخص تعیین شود یا هنگام اجرای تعهد، قابل تعیین باشد».

شبه جرم^۱ به آن قرارداد استناد نماید».^۲ در این فرض، ثالث نمی‌تواند تقاضای اجرای قرارداد را نماید بلکه صرفاً بر مبنای ماده‌ی ۱۲۴۰ ق.م. جدید، حق تقاضای جبران خسارات وارده به خود را دارد (پاکباز، ۱۴۰۲: ۲۷۷). از طرف دیگر، اصل دیگری نیز وجود دارد به نام اصل «قابل استناد بودن قراردادها در مقابل اشخاص ثالث».^۳ قابلیت استناد قرارداد، اصطلاحی است که برای بیان آثار غیرمستقیم قرارداد نسبت به اشخاص ثالث به کار می‌رود و با قاعده‌ی اثر نسبی قرارداد که در مقام بیان نسبی بودن آثار مستقیم قرارداد است منافاتی نداشته و استثنای بر آن نیست بلکه این دو قاعده، مکمل یکدیگرند (قبولی درافشان، ۱۳۸۹: ۲۷۳).

در قانون مدنی جدید فرانسه، این دو اصل از یکدیگر تفکیک و متمایز شده‌اند. در تفکیک میان این دو اصل می‌توان این‌چنین گفت که قرارداد انتقال مالکیت بین دو نفر، هیچ تعهدی به نفع ثالث ایجاد نمی‌کند (اثر نسبی قراردادها) اما با وجود این، انتقال مالکیتی را به دنبال دارد که اشخاص ثالث در حدود و تحت شرایط ماده‌ی ۱۱۹۸ ملزم به رعایت آن هستند (اثر قابل استناد بودن عقود در برابر ثالث) (Clément, 2025). در حقوق ایران، اصل قابل استناد بودن، مورد تصریح مقنن واقع نشده است اما مصادیق متعددی از آن را می‌توان یافت.

حال با توجه به مطالب مذکور، سؤال اینجاست که آیا قرارداد پنهان که منطبق بر اراده درونی و واقعی طرفین قرارداد و قصد جدی آنها ایجاد شده است، نسبت به اشخاص ثالث مؤثر است؟

به نظر می‌رسد تکلیف در حقوق فرانسه روشن است. به موجب ماده‌ی ۱۲۰۱ ق.م. جدید: «هنگامی که طرفین با انعقاد قراردادی ظاهری، قرارداد پنهان بین خود را مخفی نگه می‌دارند، قرارداد اخیر که به آن عقد پنهانی نیز می‌گویند بین طرفین منشأ اثر است. این قرارداد، علیه اشخاص ثالث قابل استناد نیست اما آنها می‌توانند از آن به نفع خود استفاده نمایند». این در حالی است که تا قبل از اصلاحات سال ۲۰۱۶، ماده‌ی ۱۳۲۱ ق.م. سابق

¹ Responsabilité délictuelle.

² Cass. ass. Plén., 6 oct. 2006, n° 05-13.255.

³ Opposabilité des contrats aux tiers.

این چنین مقرر می‌داشت: «عقود پنهان صرفاً بین متعاقدين منشأ اثر است و هیچ اثری در مقابل اشخاص ثالث ندارد». لذا مستنبط از ماده‌ی ۱۲۰۱ ق.م. جدید فرانسه، به نظر می‌رسد اشخاص ثالث از جمله قائم‌مقامان خاص و طلبکاران بدون وثیقه (عادی)، به نوعی دارای حق انتخاب می‌باشند؛ آنها می‌توانند یا با نادیده انگاشتن قرارداد پنهان بین متعاقدين، به قرارداد وانمودشده استناد کنند (رویه‌ی قضایی فرانسه نیز آنها را به دلیل صرف نظر کردن از آثار قرارداد پنهان با حس نیت تلقی می‌کند) و یا به قرارداد پنهان بین طرفین، اعتبار بخشیده و متعاقباً نسبت به طرح دعوای وانمودسازی علیه متعاقدين اقدام نمایند. در فرض اخیر، شخص ثالث می‌تواند اثبات نماید که قرارداد وانمودشده، یک قرارداد صوری و فاقد قصد انشای جدی و واقعی بوده و طرفین به صورت مخفیانه توافق نموده‌اند که (به عنوان مثال) انتقال دهنده، کماکان مالک باقی بماند (Malaurie et d'autre, 2020 : p.415). چنین دعوایی تحت قواعد و مقررات عام حقوقی و بدون نیاز به اثبات تقلب و حيله، مسموع خواهد بود.^۱

در حقوق ایران، حکم خاصی در خصوص قابلیت استناد قرارداد پنهان در مقابل اشخاص ثالث نداریم. علاوه بر این، به نظر می‌رسد نظام حقوقی ایران از مبانی مختلفی در این خصوص پیروی کرده است. در برخی موارد (بیشتر در حقوق تجارت) قانون‌گذار به خاطر حمایت از اشخاص ثالث، آثار عمل حقوقی انجام‌شده (قرارداد پنهان) را علی‌رغم این که تمام شرایط صحت را دارا می‌باشد، قابل سرائت به اشخاص ثالث نمی‌داند. به عنوان مثال ممکن است چند نفر به موجب یک قرارداد ظاهر، شرکتی را تشکیل داده و نام خاصی را نیز برای آن اختیار نمایند ولی به موجب قراردادی پنهانی، عدم وجود شراکت و تشکیل آن یا تغییر نوع آن، شریک نبودن برخی و یا کاهش میزان مسئولیت را بین خود توافق نمایند. در چنین مواردی قانون‌گذار به منظور حمایت از اشخاص ثالث، قرارداد پنهان بین شرکا را قابل استناد در مقابل اشخاص ثالث نمی‌داند. همچنین در مثالی دیگر، یکی از انواع قراردادهای پنهان ولی رایج در حوزه‌ی حقوق تجارت، توافقات سهامداران برای

¹ Cass. 3^e civ., 4 juin 2003, Bull. Civ. III, n°124; JCPG 2004.II.10136, n.M. Dagot; RTD civ., 2004.93, obs. J. Mestre et B. Fages: "Les tiers pouvaient agir en declaration de simulation meme lorsqu'ils n'invoquaient pas la fraude des parties".

نحوه‌ی اداره‌ی شرکت است که گاهی متضمن محدود کردن اختیارات مدیران است و با آنچه در اساسنامه ذکر می‌گردد تفاوت دارد. در چنین موردی نیز می‌توان گفت مطابق با ماده‌ی ۱۱۸ ق.ت. محدود کردن اختیارات مدیران در اساسنامه یا به‌موجب تصمیمات مجامع عمومی فقط از لحاظ روابط بین مدیران و صاحبان سهام معتبر بوده و در مقابل اشخاص ثالث، باطل و کأن لم‌یکن است.

در مثالی دیگر، در وکالت پنهانی، یعنی معامله‌ای که به نام وکیل و به حساب دیگری واقع شود بی آنکه طرف قرارداد، عالم به وکالت باشد، به نظر می‌رسد که وکیل در برابر طرف معامله، مکلف به اجرای تعهدات است. در حقیقت بر اساس ماده‌ی ۱۹۶ ق.م. که بیانگر قاعده‌ی «اصیل بودن معامل در عقد» است، چنین فرض می‌شود که متعاقد در قرارداد، اصیل است و برای خود معامله می‌کند (نجفی، ۱۴۰۴: ۲۷/۴۰۲). بنابراین اگر پس از انعقاد قرارداد، ثابت شود که وکیل به نمایندگی عمل کرده است، در این حالت طبق ظاهر ماده‌ی فوق، اثبات بعدی نمایندگی نیز مانند تصریح به آن در زمان انعقاد قرارداد، مؤثر است و طرف قرارداد را ملزم می‌سازد که به موکل رجوع نماید.^۱ با وجود این، تفسیر صحیح‌تر آن است که اگر متعاقد به سبب خود در قرارداد تصریح نکند و پس از انعقاد قرارداد، نمایندگی خود را ثابت نماید، اثبات این نمایندگی تنها در رابطه‌ی بین وکیل و موکل مؤثر است ولی در برابر طرف قرارداد، قابل استناد نیست. در نتیجه، وکیل در برابر طرف عقد، مسئول اجرای تعهدات قراردادی خواهد بود. این دیدگاه، نه تنها توسط فقها به صورت قاطع پذیرفته شده است (حلی، ۱۴۱۳: ۲/۳۶۱؛ عاملی، ۱۴۱۳: ۵/۲۷۴؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۷/۴۰۲ و ۴۴۰؛ میرزای قمی، ۱۴۱۳: ۳/۵۳۹؛ طباطبایی یزدی، ۱۴۱۴: ۱/۱۴۲ و ۱۵۰؛ کاشف الغطاء، ۱۳۵۹: ۲/۱۸-۱۷)، بلکه از حیث تحلیلی نیز قابل دفاع است: یکی از آثار آزادی قراردادی، آزادی در انتخاب طرف قرارداد است. اگر فردی خود را اصیل معرفی کند و پس از انعقاد قرارداد، ادعا و اثبات کند که به وکالت از دیگری عمل نموده است، اگر چنین ادعایی در مقابل طرف قرارداد مسموع باشد، باعث می‌شود که او از انتخاب آزادانه‌ی طرف قرارداد محروم بماند. پس طبیعی است که شخص،

۱ در تأیید این دیدگاه، ر.ک: امامی، ۱۳۹۹: ۲/۳۲۴-۳۲۳.

۲ برای تفصیل بحث، ر.ک: صفایی، ۱۳۹۳: ۲۴۰-۲۳۱.

حق انتخاب طرف خود را داشته باشد و ناخواسته با شخص دیگری طرف معامله قرار نگیرد.^۱ ماده‌ی ۶ قانون بیمه مصوب ۱۳۱۶ نیز این برداشت را تأیید می‌کند.^۲ لذا در فرض مذکور، اثبات نمایندگی در برابر طرف عقد تأثیری ندارد و به علت عدم تصریح به سمت وکالت در هنگام انشای عقد، ظاهر آن است که خود وکیل، طرف قرارداد بوده و از این رو، باید تعهدات ناشی از عقد را اجرا نماید (صفایی و جواهرکلام، ۱۴۰۰: ۱۷۷/۲-۱۷۴) با وجود این، باید گفت با توجه به این که در حقوق ایران، اصل بر حاکمیت اراده طرفین و تبعیت عقد از قصد است بنابراین نادیده گرفتن قرارداد پنهان بین طرفین و تحمیل قرارداد ظاهر بر طرفین، خلاف قواعد عمومی و امری استثنایی است و نیاز به تصریح قانون‌گذار دارد و لذا به نظر می‌رسد نتوان با استفاده از قیاس یا وحدت ملاک، حکم کلی استنباط کرد (امن پور، ۱۳۹۱: ۱۱۳).

۲-۲-۲. آثار قرارداد ظاهر نسبت به اشخاص ثالث

هدف طرفین دخیل در عملیات وانمودسازی از انعقاد قرارداد ظاهر یا وانمودشده، دقیقاً ایجاد یک وضعیت حقوقی در برابر دیدگان اشخاص ثالث است (قرارداد ظاهر) که این وضعیت، متفاوت از آن چیزی است که به واقع مدّ نظر طرفین بوده و مخفیانه بین آنها ایجاد شده است. لذا قصد انشای جدی برای تحقق آن وجود ندارد. همچنین قرارداد وانمودشده اصولاً با توجه به فقدان قصد انشاء، هیچ اثری بین طرفین نداشته و باطل است. اما سؤالی که ایجاد می‌شود این است که تکلیف اشخاص ثالث ناآگاهی که به گمان صحیح بودن قرارداد ظاهر، با آنها وارد معامله شده‌اند یا موقعیت خود را بر مبنای آن قرارداد، تنظیم کرده‌اند چیست؟ در پاسخ به این سؤال، مرحوم دکتر حسن امامی معتقد بودند در صورتی که مفاد سند دوم، قرارداد مذکور در سند اول را اقاله یا فسخ نماید نسبت به معاملاتی که اشخاص ثالث به اعتماد سند اول قبل از تاریخ سند دوم نموده‌اند تأثیر نخواهد داشت و نسبت به حقوقی که اشخاص مزبور به اعتماد سند اول کسب نموده‌اند خللی وارد نمی‌آورد.

^۱ برای مشاهده‌ی نظر موافق، ر.ک: جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶: ۴۴۴/۵؛ صفایی، ۱۳۹۹: ۹۲-۹۳/۲؛ کاتوزیان، ۱۳۹۹: ۱۳۹۹: ۲/ش ۳۱۴ و ۳۲۷ و ص ۶۵؛ کاشانی، ۱۳۸۸: ۱۹۶، ۱۹۸ و ۲۴۱؛ کاتوزیان، ۱۴۰۳: ۱۴۰۳: ۴/ش ۱۱۳ و ۱۱۰؛ و برای تحلیل مسئولیت وکیل بر مبنای قواعد مسئولیت مدنی، ر.ک: ساعی و ثقفی، ۱۳۹۲: ۹۲ به بعد.

^۲ ماده ۶ قانون بیمه مصوب ۱۳۱۶: «هر کس بیمه می‌دهد بیمه متعلق به خود اوست مگر آنکه در بیمه نامه تصریح شده باشد که مربوط به دیگری است لیکن در بیمه حمل و نقل ممکن است بیمه نامه بدون ذکر اسم (به نام حامل) تنظیم شود».

اما هرگاه معاملات با اشخاص ثالث پس از تاریخ سند دوم باشد، آن معاملات کأن لم یکن خواهد بود و جهل اشخاص ثالث به این امر، حقیقت امر را تغییر نمی‌دهد (امامی، ۱۳۹۹: ۲۸۴/۱؛ بهرامی احمدی، ۱۳۹۳: ۱۲۶-۱۲۵). در واقع جاهلی که موقعیت خود را بر پایه‌ی نفوذ چنین پیمانی استوار می‌سازد بر سرابی فریبنده پای می‌نهد و به طزاری صورت‌سازان، بیهوده اعتماد می‌کند. دو طرف عقد که از پوشالی بودن آن آگاهند، خود را از آثار ناخواسته مصون می‌دارند ولی دیگران که به دام می‌افتند نیاز به حمایت دارند (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۳/۳۴۹).

اگر عمل حقوقی که برپایه صورت ظاهر صحیح و قانونی انجام شده است، باطل اعلام گردد اشخاص حق دارند بیم داشته باشند که یک وضع ظاهری با ماهیت امر منطبق از کار در نیاید. اما این تردیدها، فعالیت‌های اقتصادی و داد و ستد را تا حدود زیادی نامطمئن و دست‌کم بسیار گند خواهد کرد. البته دازنده‌ی واقعی حق نیز از آن متضرر می‌گردد زیرا دیگر کسی جرأت معامله با وی را نیز به همین دلایل نخواهد داشت و می‌خواهد حداکثر سخت‌گیری اعمال شود که معلوم نیست در نهایت به‌طور کامل مؤثر باشد یا خیر. در این شرایط، سهولت و سادگی معاملات، جای خود را به شک و بدبینی نسبت به هر چیز می‌دهد و مصلحت اجتماع، فدای تعصب در بعضی قواعد خشک معمول در یک جامعه‌ی سنتی می‌گردد (صقری، ۱۳۸۵: ۱۲۱).

لذا نمی‌توان با استناد به قواعد حاکم بر قرارداد، امکان استناد اشخاص ثالث را نسبت به قرارداد ظاهر منتفی دانست و موضع آنان را متزلزل کرد. ضرری که به آنها وارد می‌شود، ضرری است ناروا که دفع یا جبران آن از وظایف قانون‌گذار است. نمی‌توان اعتماد افراد را نسبت به روابط اجتماعی به بازی گرفت و ضرر ناشی از این اعتماد مشروع را جبران نشده باقی گذاشت. بنابراین وضعیت شخص ثالث در مقابل قرارداد ظاهر باید مورد توجه قانون‌گذار بوده و مورد حمایت قرار گیرد (میرشمسی، ۱۳۸۰: ۱۶۹).

در نظام‌هایی مثل آلمان که احترام به قراردادها را بر پایه‌ی اجرای اراده ظاهری و وانمودشده بررسی می‌کنند، التزام طرفین قرارداد ظاهر به مفاد اعلام‌شده، مطابق با قواعد حقوقی است؛ زیرا قرارداد وانمودشده، مظهر اراده‌ای است که دو طرف اعلام کرده‌اند. ولی پذیرش همین مطلب در نظام‌هایی نظیر مصر، فرانسه، عراق و ایران که نیروی الزام‌آور

عقد را بر پایه‌ی اراده درونی طرفین می‌دانند، با مشکل مواجه خواهد بود. زیرا بر پایه‌ی اراده درونی یا واقعی، قرارداد وانمودشده به علت فقدان قصد، غیرموجود و باطل است و پای‌بند ساختن دو طرف به قراردادی که باطل است حتی در برابر اشخاص ثالث، خلاف اصول و قواعد حقوقی این نظام‌ها است و نیاز به حکم خاص قانون‌گذار دارد؛ امری که در ماده‌ی ۲۴۴ ق.م.مصر و ماده‌ی ۱۲۰۱ ق.م.فرانسه به آن اشاره شده است (سنه‌وری، بی تا: ۱۰۹۶).

نتیجه‌گیری

تعارض اراده درونی یا واقعی و اراده ظاهری یا وانمودشده، یکی از مهم‌ترین مباحث حقوق قراردادهای است. تعارضی که منجر به شکل‌گیری دو قرارداد می‌شود؛ یکی قرارداد ظاهر یا وانمودشده و دیگری قرارداد پنهان. وجود هم‌زمان این دو قرارداد بین متعاقبین، منجر به شکل‌گیری وانمودسازی می‌شود. موارد و مصادیق متعددی از عملیات وانمودسازی قرارداد در روابط قراردادی بین مردم یافت می‌شود. در واقع در مواردی، مردم ترجیح می‌دهند دو قرارداد تنظیم کنند و یکی از آن قراردادهای را بین خود پنهان نگه دارند. قراردادهای حق الوکاله‌ای که برخی از وکلای دادگستری با موکلین خود، با مبلغی متفاوت از قرارداد الکترونیک منعقد می‌کنند و اصولاً به منظور پرداخت مالیات کمتر است و یا قراردادهای صلح سرقفلی که عمدتاً برای پنهان نگه‌داشتن مبلغ اصلی انتقال از نظر مالک عین مستأجره به صورت پنهانی بین مستأجر قدیم و جدید منعقد می‌شود یا حتی قراردادهای انتقالی که در واقع پنهانی به صورت بلاعوض منعقد می‌شود اما در ظاهر و به منظور پرداخت مالیات کمتر، به صورت معوض منعقد می‌شود؛ همه این‌ها نمونه‌هایی از عملیات وانمودسازی است که در عرف جامعه‌ی ایران نیز وجود دارد اما ادبیات حقوقی کافی در این زمینه تولید نشده است. در آثار حقوق دانان فرانسوی، به خوبی به بررسی این موضوع، از شکل‌گیری تا آثار و اقسام آن پرداخته شده است. در قانون مدنی این کشور نیز دو ماده‌ی ۱۲۰۱ و ۱۲۰۲، آثار قرارداد پنهان و ظاهر نسبت به طرفین و اشخاص ثالث را بیان نموده است.

به طور کلی، آثار وانمودسازی قرارداد را می‌توان از دو منظر مورد بحث و بررسی قرار داد؛ اول آثار قراردادهای ظاهر و پنهان بین طرفین قرارداد و دوم آثار این قراردادهای در مقابل اشخاص ثالث. تکلیف موضوع در حقوق فرانسه تقریباً روشن است. با توجه به ماده‌ی ۱۲۰۱ ق.م. فرانسه، در تقابل قرارداد پنهان و ظاهر، این قرارداد پنهان است که بین طرفین معتبر می‌باشد هرچند در مقابل اشخاص ثالث، غیرقابل استناد است. البته در خصوص اعتبار قرارداد پنهان، ماده‌ی ۱۲۰۲ ق.م. جدید استثنائاتی را بیان کرده است. در حقوق ایران نیز به نظر می‌رسد با توجه به برتری اراده واقعی بر اراده وانمودشده و قاعده‌ی «العقود تابعه للقصود»، در تقابل بین این دو قرارداد، قرارداد پنهان بین طرفین معتبر خواهد بود.

لذا تحمیل قرارداد ظاهر بر طرفین، خلاف قواعد عمومی و امری استثنایی است و نیاز به تصریح قانون‌گذار دارد. البته وضعیت شخص ثالث در مقابل قرارداد ظاهر باید مورد توجه قانون‌گذار بوده و مورد حمایت قرار گیرد؛ کما اینکه در برخی موارد در قانون تجارت، در راستای حمایت از اشخاص ثالث، چنین صراحتی وجود دارد. در خصوص قرارداد پنهان نیز به نظر می‌رسد باید راه حل حقوق فرانسه را در حقوق ایران پذیرفت و اعلام نمود که قرارداد پنهان در رابطه بین متعاقدين آن قرارداد معتبر است لیکن این قرارداد به زیان اشخاص ثالث قابل استناد نیست و به سود آنان قابلیت استناد دارد.

فهرست منابع

فارسی

۱. امامی، سید حسن (۱۳۹۹). حقوق مدنی. جلد اول، تهران: نشر اسلامیه، چاپ سی و نهم.
۲. امامی، سید حسن (۱۳۹۹). حقوق مدنی. جلد دوم. تهران: نشر اسلامیه، چاپ بیست و هشتم.
۳. امن پور، وحید (۱۳۹۱). قرارداد پنهانی و آثار آن نسبت به طرفین عقد و اشخاص ثالث. پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد تهران مرکز.
۴. بهرامی احمدی، حمید (۱۳۹۴). حقوق مدنی (۳)؛ کلیات عقود و قراردادها. تهران: نشر میزان، چاپ سوم.
۵. پاکباز، سیامک (۱۴۰۲). شرح قانون مدنی فرانسه؛ اصلاحات ۲۰۱۶. تهران: نشر میزان، چاپ پنجم.
۶. تفتازانی، سعدالدین مسعود (۱۴۱۶). المطول. همراه با حاشیه میرسید شریف جرجانی. قم: مکتبه الداوری.
۷. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۶). الفاروق. جلد پنجم. تهران: گنج دانش.
۸. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۴۰۱). تأثیر اراده در حقوق مدنی. تهران: انتشارات گنج دانش، چاپ چهارم
۹. جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۰۷). الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیه. جلد ششم. بیروت: دارالعلم للملایین.
۱۰. حلی (علامه)، حسن بن یوسف (۱۴۱۳). قواعد الاحکام فی معرفه الحلال و الحرام. جلد دوم. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۱. دسوقی، محمد ابن احمد (۱۸۹۲). حاشیه الدسوقی علی شرح العلامه سعدالدین التفتازانی. جلد دوم. استانبول: مطبعه محرم افندی البوسنوی.
۱۲. دیانی، عبدالرسول (۱۳۹۵). حقوق مدنی؛ قواعد عمومی قراردادها. تهران: نشر میزان.
۱۳. زرکشی، محمد بن عبدالله (۱۴۱۰). البرهان فی علوم القرآن. جلد سوم. بیروت: دارالمعرفه.
۱۴. ساعی، محمدهادی و ثقفی، مریم (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی وکیل و موکل در وکالت مخفی در نظام حقوقی ایران و انگلیس. دوفصلنامه علمی حقوق تطبیقی، ۰(۲۵): ۱۰۶-۸۳.
۱۵. سنهوری، عبدالرزاق احمد (بی تا). الموجز فی نظریه العامه لالتزامات. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۶. شعاریان، ابراهیم و ترابی، ابراهیم (۱۳۹۵). حقوق تعهدات: مطالعه تطبیقی طرح اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه با حقوق ایران و اسناد بین المللی. تهران: انتشارات شهر دانش، چاپ دوم.

۱۷. صفایی، سید حسین (۱۳۹۹). دوره مقدماتی حقوق مدنی، جلد دوم: قواعد عمومی قراردادها. تهران: نشر میزان، چاپ سی و چهارم.
۱۸. صفایی، سید حسین و جواهرکلام، محمدهادی (۱۴۰۰). حقوق مدنی پیشرفته، جلد دوم: نمایندگی و امانت. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۱۹. صفایی، سیدحسین (۱۳۹۳). معامله وکیل به نام خود در حقوق ایران با بررسی تطبیقی. مقاله چاپ شده در کتاب بر منهج عدل به کوشش دکتر حسن جعفری تبار: مقالات اهدایی به استاد دکتر ناصر کاتوزیان. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ص. ۲۳۴-۲۲۵.
۲۰. صقری، محمد (۱۳۸۵). اعتبار صحت ظاهری در حقوق مدنی (بحثی در حقوق ایران و فرانسه). پژوهش حقوق عمومی، ۸(۱۸): ۱۳۹-۱۱۹.
۲۱. طباطبایی یزدی، سید محمدکاظم (۱۴۱۴). تکمله العروه الوثقی. محقق/مصحح: سید محمدحسین طباطبایی. جلد اول. قم: مکتبه الداوری.
۲۲. طوسی، ابوجعفر محمد ابن حسن (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الامامیه. محقق/مصحح: سید محمدتقی کشفی. جلد چهارم. تهران: المکتبه المرتضویه لاحیاء الآثار الجعفریه.
۲۳. عاملی (شهید ثانی)، زین الدین (۱۴۱۳). مسالک الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام. جلد پنجم. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
۲۴. غمامی، مجید (۱۳۷۷). آزادی گزینش طرف قرارداد. مطالعات حقوقی و سیاسی، ۱: ۵۵-۲۶.
۲۵. فراهیدی، خلیل ابن احمد (۱۴۰۵). کتاب العین. محقق/مصحح: دکتر مهدی مخزومی و دکتر ابراهیم سامرای. قم: مؤسسه دارالهجره.
۲۶. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب (۱۴۱۵). القاموس المحيط. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲۷. قاسمی حامد، عباس (۱۴۰۲). شرایط اساسی شکل گیری قرارداد. تهران: انتشارات دراک، چاپ ششم.
۲۸. قبولی درافشان، محمد مهدی (۱۳۸۹). مفهوم و مبانی قابلیت استناد قرارداد. فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۴۰(۱): ۲۷۴-۲۵۵.
۲۹. کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۵). فلسفه حقوق. شرکت سهامی انتشار. چاپ هشتم.
۳۰. کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۷). حقوق مدنی: قواعد عمومی قراردادها، جلد سوم: آثار قرارداد. تهران: گنج دانش.
۳۱. کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۸). حقوق مدنی: قواعد عمومی قراردادها، ج ۱: مفهوم، انعقاد و اعتبار قرارداد. تهران: گنج دانش، چاپ دوم.
۳۲. کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۹). حقوق مدنی: قواعد عمومی قراردادها، جلد دوم: انعقاد و اعتبار قرارداد، نظریه بطلان و عدم نفوذ. تهران: گنج دانش، چاپ چهارم.

۳۳. کاتوزیان، ناصر (۱۴۰۲). دوره حقوق مدنی: عقود معین، جلد اول: معاملات معوض- عقود تملیکی. تهران: گنج دانش، چاپ هفتم.
۳۴. کاتوزیان، ناصر (۱۴۰۳). دوره حقوق مدنی: عقود معین، جلد چهارم: عقود اذنی- وثیقه‌های دین. تهران: گنج دانش، چاپ پانزدهم.
۳۵. کاشانی، سید محمود (۱۳۵۲). نظریه تقلب نسبت بقانون؛ «حیل»، تهران: بی‌نا.
۳۶. کاشانی، سید محمود (۱۳۸۸). حقوق مدنی: قراردادهای ویژه. تهران: نشر میزان.
۳۷. کاشف الغطاء (نجفی)، محمدحسین (۱۳۵۹). تحریر المجله. جلد دوم، قسم دوم. نجف: المكتبة المرتضویه.
۳۸. گرجی، ابوالقاسم (۱۳۷۰). تبعیت عقد از قصد و قاعده انحلال. مجله تحقیقات اسلامی، ۶(۱ و ۲): ۵۲-۶۷.
۳۹. موسوی بجنوردی، سید محمد و ملیحی، سید مصطفی (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی ماهیت اراده و آثار آن در نظام حقوقی ایران، فرانسه و آلمان با تکیه بر آرای امام خمینی. پژوهش‌نامه متین، ۱۷(۶۸): ۱-۲۰.
۴۰. میرزای قمی (گیلانی)، ابوالقاسم (۱۴۱۳). جامع الشتات فی اجوبه السؤالات. جلد سوم. تهران: مؤسسه کیهان.
۴۱. میرشمسی، محمدهادی (۱۳۸۰). معامله صوری در حقوق ایران و فرانسه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه امام صادق.
۴۲. نجفی اصفهانی، محمدرضا (۱۴۱۳). وقایه الأذهان. قم: مؤسسه آل‌البتیت علیهم السلام لاحیاء التراث.
۴۳. نجفی، شیخ محمدحسن (۱۴۰۴). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام. جلد بیست و هفتم. بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ هفتم.
۴۴. هاشمی، سید احمد (۱۳۹۷). جواهر البلاغه. قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، چاپ یازدهم.

References

1. Ajjoub, M. (2016). *The notion of contractual liberty in French administrative law* (Public Law Thesis, under the supervision of Gilles J. Guglielmi, Panthe on-Assas University). (In French)
2. Alain, R. (1998). *The Robert Micro of the French language* (3rd ed.). Dictionary. Paris. (In French)
3. Ameli (Shahid sani), Z. (1992). *Masalek al-Afham ela Tanghieh al-Sharaye al-Islam* (Vol. 5). Qom: Islamic Knowledge Institute. (In Arabic)
4. Amn Pour, W. (2012). *Counter-letter and its effects on the contract parties and third parties* (Private Law M.A Thesis, under the supervision of Dr. M. Abbas Abadi, Islamic Azad University). (In Persian)
5. Bahrami Ahmadi, H. (2015). *Civil law (3): Introduction to contracts law*. Tehran: Mizan. (In Persian)
6. Bredin, J. D. (1956). Remarks on the jurisprudential conception of the simulated act. *Revue trimestrielle de droit civil (RTD civ)*. (In French)
7. Carbonnier, J. (1993). Introductory remarks on transparency. *Revue juridique com. (RJ com)*, Special issue. (In French)
8. Carbonnier, J. (2000). *Civil law, obligations* (Vol. 4, 22nd ed., Refondu). Paris: Presses Universitaires de France (PUF). (In French)
9. Cass. 3e civ., 4 juin 2003, *Bull. Civ. III*, n°124.
10. Cass. ass. plé n., 6 oct. 2006, n°05-13.255.
11. Cass. civ. 1re, 22 fé vr. 1983, n°81-16.061.
12. Cass. com., 7 avr. 1998, n°96-13.219.
13. Clément, F. (2025). Presentation of articles 1199 to 1202 of the new subsection 1 "General provisions." *The reform of contract law presented by the IEJ of Paris 1*. Retrieved May 23, 2025, from www.iej.univ-paris1.fr (In French)
14. Colin, A., & Capitaint, H. (by L. Julliot de la Morandiè re). (1959). *Course of French civil law* (Vol. 2, 10th ed.). Paris: Dalloz. (In French)
15. Cornu, G. (Ed.). (2011). *Legal vocabulary* (9th ed.). Association Henri Capitaint, Coll. Quadrige. Paris: Presses Universitaires de France (PUF). (In French)

16. Dassoughi, M. (1892). *Hashiyat al-Dasuqi* (Vol. 2). Istanbul: Muharram Efendi al-Bosnawi Printing House. (In Arabic)
17. Dayyani, A. (2016). *Civil law: General rules of contracts*. Tehran: Mizan. (In Persian)
18. Emami, S. H. (2020). *Civil law* (Vol. 1). Tehran: Islamia. (In Persian)
19. Emami, S. H. (2020). *Civil law* (Vol. 2). Tehran: Islamia. (In Persian)
20. Esmein, P. (1946). *Course of civil law* (2nd year, Handout). (In French)
21. Fabre-Magnan, M. (2004). *Obligations* (1st ed., Coll. Thé mis Private Law). Paris: Presses Universitaires de France (PUF). (In French)
22. Farahidi, Kh. (1984). *Kitab al-Eyn*. Qom: Dar al-Hijra Institute. (In Arabic)
23. Firouzabadi, M. (1994). *Al-Qamous al-Mohit*. Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah. (In Arabic)
24. Ghamami, M. (1998). Freedom of choice of contracting party. *Legal and Political Studies, Journal of Faculty of Law and Political Science*, 1, 26-55. (In Persian)
25. Ghassemi Hamed, A. (2023). *Civil law: Essential conditions for the validity of the contract*. Tehran: Derak. (In Persian)
26. Gorji, A. (1991). Contract compliance with intention and the rule of dissolution. *Islamic Research Journal*, 6(1-2), 52-67. (In Persian)
27. Grimaldi, M. (2000). *Civil law: Liberalities, sharing of ascendants* (1st ed.). Paris: Litec. (In French)
28. Hashemi, A. (2018). *Jawahir al-Balaqah*. Qom: Qom Seminary Management Center. (In Arabic)
29. Helli (Allameh), H. (1992). *Qawa ed al-Ahkam fi Ma refat al-Halal wa al-Haram* (Vol. 2). Qom: Islamic Publications Office. (In Persian)
30. Jafari Langroudi, M. J. (2007). *Al-Farouq*. Tehran: Ganje Danesh. (In Persian)
31. Jafari Langroudi, M. J. (2022). *Will effects on civil law*. Tehran: Ganje Danesh. (In Persian)
32. Johari, I. (1986). *Al-Sehah Taj al-Loqa wa Sehah al-Arabiya* (Vol. 6). Beirut: Dar al-Ilm lilmalayin. (In Arabic)
33. Kashani, M. (1973). *General theory of fraud on the law in Iranian law*. Tehran. (In Persian)

34. Kashani, M. (2009). *Civil law: Special contracts*. Tehran: Mizan. (In Persian)
35. Kashif al-Ghita (Najafi), M. H. (1359). *Tahrir al-Majallah* (Vol. 2). Najaf: Al-Maktab al-Mortazaviyah. (In Arabic)
36. Katouzian, N. (2016). *Philosophy of law*. Tehran: Enteshar Co. (In Persian)
37. Katouzian, N. (2018). *Civil law: General rules of contracts* (Vol. 1, Conception, formation and validity of contract). Tehran: Ganje Danesh. (In Persian)
38. Katouzian, N. (2019). *Civil law: General rules of contracts* (Vol. 2, Formation and validity of contract). Tehran: Ganje Danesh. (In Persian)
39. Katouzian, N. (2020). *Civil law: General rules of contracts* (Vol. 3, Effects of contract). Tehran: Ganje Danesh. (In Persian)
40. Katouzian, N. (2023). *Course of civil law: Specific contracts* (Vol. 1). Tehran: Ganje Danesh. (In Persian)
41. Katouzian, N. (2024). *Course of civil law: Specific contracts* (Vol. 4). Tehran: Ganje Danesh. (In Persian)
42. Larroumet, C. (2007). *Civil law: Obligations, contract* (Vol. 3, 6th ed.). Paris: Economica. (In French)
43. Leveneur, L. (1998). Contractual freedom in private law. *Actualité Juridique Droit Administratif (AJDA)*. (In French)
44. Malaurie, Ph., Aynès, L., & Stoffel-Munk, Ph. (2020). *Obligations* (11th ed.). Paris: LGDJ, Défrénois. (In French)
45. Malinvaud, Ph. (2005). *Law of obligations* (9th ed.). Paris: Litec. (In French)
46. Marty, G., & Raynaud, P. (1998). *Civil law: Obligations* (Vol. 1, 9th ed.). Paris: Sirey. (In French)
47. Mazeaud, H. L., & Chabas, J. F. (1998). *Lessons in civil law: Obligations, general theory* (Vol. 1, 9th ed.). Paris: Montchrestien. (In French)
48. Mazeaud, L. (1956). *Course of civil law* (2nd year, Handout). (In French)
49. Mirshamsi, M. H. (2001). *Simulation in Iran and France's law* (Master's thesis, Imam Sadiq University; supervised by Dr. S. H. Safaei). (In Persian)
50. Mirza-ye Qomi, A. (1992). *Jame' al-Shetaf fi Ojvabat al-So'alat* (Vol. 3). Tehran: Keyhan Institute. (In Arabic)

51. Moosavi Bojnourdi, S. M., & Malihi, S. M. (2015). A comparative study of the nature of will and its effects in the legal systems of Iran, France, and Germany, based on the views of Imam Khomeini. *Matin Research Journal*, 17(68), 1-20. (In Persian)
52. Najafi Isfahani, M. R. (1992). *Viqayat al-Azhan*. Qom: Aal al-Bayt (AS) le Ihya al-Turath al-Arabi Institute. (In Arabic)
53. Najafi, M. H. (1983). *Jawahir al-Kalam fi Sharh Shari'ah al-Islam* (Vol. 27). Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. (In Arabic)
54. Pakbaz, S. (2023). *Commentary of the French Civil Code: 2016 Ré forme*. Tehran: Mizan. (In Persian)
55. Qabuli Dorafshan, S. M. M. (2010). The concept and bases of opposability of contract. *Law Quarterly Journal of the Faculty of Law and Political Science*, 40(1), 255-274. (In Persian)
56. Ripert, G., & Boulanger, J. (1952). *Introduction on civil law: Obligations - Contracts - Real security* (Vol. 2, 4th ed.). Paris: LGDJ. (In French)
57. Roland, H., Starck, B., & Boyer, L. (1993). *Civil law: Obligations, contract* (4th ed.). Paris: Litec. (In French)
58. Rouast, A. (1956). *The great customary adages in the law of obligations* (Course for a Doctoral Program in Civil Law, Handout, RTD civ.). (In French)
59. Saei, M. H., & Saqafi, M. (2013). A comparative study on tortious liability of agent and principal in undisclosed agency in Iranian and English legal systems. *Comparative Law*, 0(25), 83-106. (In Persian)
60. Safaei, S. H., & Javaherkalam, M. H. (2021). *Advanced civil law* (Vol. 2, Representation and trust). Tehran: Enteshar Co. (In Persian)
61. Safaei, S. H. (2014). Representative transaction in own name in Iranian law with a comparative study. In H. Jafari Tabar (Ed.), *Bar Manhaj-e Adl: In honor of Dr. Nasser Katouzian's memorial service* (pp. 225-234). Tehran: University of Tehran. (In Persian)
62. Safaei, S. H. (2020). *Introductory course on civil law* (Vol. 2, General rules of contracts). Tehran: Mizan. (In Persian)
63. Saghy-Cadenas, P. (2012). *Contract simulation: A comparative study in French and Venezuelan civil law* (Doctoral thesis, Panthé on-Assas University). (In French)

64. Sanhuri, A. A. (n.d.).
Al-Mujiz fi al-Nazariyya al- 'Amma lil-Iltizamat. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. (In Arabic)
65. Seqri, M. (2006). Health trust appearances in civil law (in Iran and France law). *Public Law Research*, 8(18), 119-139. (In Persian)
66. Sériaux, A. (1998). *Law of obligations* (2nd ed.). Paris: PUF. (In French)
67. Sho'ariyan, I., & Torabi, I. (2016). *The law of obligations: A comparative study of Catala Project with Iranian law and international instruments*. Tehran: Shahre Danesh. (In Persian)
68. Tabataba' i Yazdi, S. M. K. (1993). *Takmilat al- 'Urwat al- Wuthqa* (Vol. 1). Qom: Maktab al-Davari. (In Arabic)
69. Taftazani, S. M. (1416). *Al-Motavval*. Qom: Maktab al-Davari. (In Arabic)
70. Terré, F., Lequette, Y., & Simler, Ph. (2009). *Civil law: Obligations* (10th ed.). Paris: Dalloz. (In French)
71. Tusi (Sheikh), M. (2008). *Al-Mabsout fi Fiqh al-Emamiyeh* (Vol. 4). Tehran: Al-Maktabah al-Mortazaviyyeh le-Ehya al-Asaar al-Ja'fariyeh. (In Arabic)
72. Zarkeshi, M. (1989). *Al-Burhan fi 'Ulum al-Qur'an* (Vol. 3). Beirut: Dar al-Ma'r efa. (In Arabic)